

Олена СОЛОВІЙОВА,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу,
криміналістики та експертології;
Навчально-наукового інституту № 5,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
Харків, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5625-2122>
e-mail: solovieva_77@ukr.net

Дарія МАЙБОРОДА,

студентка 3 курсу гр. ПЗдср-23-2(КП)
Навчально-наукового інституту № 5,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
Кам'янець-Подільський, Україна

DOI: <https://doi.org/10.32620/pls.2025.8.35>

ПРОЦЕСУАЛЬНА САМОСТІЙНІСТЬ СЛІДЧОГО ЯК ГАРАНТІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Анотація: Здійснено комплексний аналіз проблем реалізації процесуальної самостійності слідчого у кримінальному провадженні в контексті дотримання та захисту прав і свобод людини. Розглянуто співвідношення повноважень слідчого та прокурора на стадії досудового розслідування, а також вплив процесуального керівництва прокурора на діяльність слідчого. Особливу увагу приділено процедурі оскарження рішень та надмірного процесуального контролю, що можуть призводити до обмеження прав учасників кримінального провадження та зниження об'єктивності досудового розслідування. Обґрунтовується необхідність удосконалення нормативно-правового регулювання з метою забезпечення рівноваги між процесуальним контролем і самостійністю слідчого. Акцентується увага на ролі слідчого судді як незалежного та неупередженого суб'єкта, покликаного гарантувати дотримання прав людини та запобігати зловживанням владними повноваженнями у кримінальному процесі.

Ключові слова: слідчий, процесуальна самостійність, права, свободи, кримінальне провадження, досудове розслідування.

Процесуальна самостійність слідчого є однією з ключових гарантій ефективного, повного та неупередженого досудового розслідування, а згодом і важливою складовою забезпечення прав і свобод людини у кримінальному провадженні. Від рівня незалежності слідчого безпосередньо залежить дотримання таких фундаментальних прав, як право на справедливий суд, право на захист, право на повагу до людської гідності та свободу від свавільного втручання держави. Так, «слідчий – це службова особа органу Національної поліції, органу безпеки, органу Державного бюро розслідувань, органу Бюро економічної безпеки України, Головного підрозділу детективів, підрозділу детективів, відділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України, уповноважена в межах компетенції, передбаченої цим Кодексом, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень» (п. 17 ст. 3

Кримінального процесуального кодексу України (далі КПК України) [1].

Відповідно до ч. 5 ст. 40 КПК України, слідчий під час виконання своїх повноважень є процесуально самостійним і підкоряється лише вимогам закону, а втручання в його діяльність осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється, тобто законодавець прямо вбезпечує будь-яке втручання у діяльність слідчого сторонніх осіб [1]. Якраз ця норма покликана забезпечити об'єктивність збирання доказів та захист учасників кримінального провадження від незаконного впливу. Саме процесуальна самостійність і незалежність слідчого виступають визначальними чинниками ефективності, повноти та об'єктивності під час з'ясування обставин кримінального провадження [2, с.133].

Водночас аналіз чинного кримінального процесуального законодавства свідчить про те,

що проголошена самостійність слідчого значною мірою має декларативний характер. Значний обсяг процесуальних рішень потребує погодження прокурора або керівника органу досудового розслідування, що фактично ставить слідчого у залежне процесуальне становище. Особливо це стосується звернення до слідчого судді з клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження та проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, які безпосередньо пов'язані з обмеженням прав і свобод людини. Оскільки процесуальне керівництво прокурора, передбачене ст. 36 КПК України, хоча і має на меті забезпечення законності, на практиці нерідко трансформується у надмірний контроль, що негативно впливає на оперативність та тактичну доцільність слідчих (розшукових) дій. При цьому механізм оскарження рішень та вказівок прокурора, закріплений у ст. ст. 303 та 312 КПК України, є малоефективним, бо оскарження не зупиняє їх виконання [1]. На нашу думку, це створює ризики порушення прав як підозрюваних, так і потерпілих, а також може перешкоджати досягненню завдань кримінального провадження.

Порівняльний аналіз із положеннями КПК України 1960 року з КПК України 2012 року дозволяє дійти висновку, що рівень процесуальної самостійності слідчого в сучасному кримінальному процесі є зменшеним. Раніше слідчий самостійно визначав напрям розслідування, за винятком випадків, які прямо передбачені законом, та ніс повну відповідальність за прийняті рішення. На даний час, система надмірних погоджень фактично знижує персональну відповідальність слідчого та ослаблює межі його процесуального статусу [3, с.259].

Наприклад, положення ст. 114 КПК України 1960 року, яка визначала, що під час досудового розслідування всі рішення щодо напрямку розслідування та провадження слідчих (розшукових) дій слідчий приймає самостійно, винятком становили лише ті випадки, коли закон передбачає отримання згоди суду (судді) або прокурора. При цьому слідчий ніс повну відповідальність за законність та своєчасність виконання таких дій. Аналіз співвідношення повноважень слідчого дає підстави стверджувати про обмеження його процесуальної самостійності в порівнянні з попередньою редакцією КПК. Хоча ч. 5 ст. 40 КПК України регламентує процесуальну самостійність слідчого, ситуація не є настільки однозначною. Це пояснюється тим, що ч. 4 ст. 40 КПК України зобов'язує слідчого виконувати письмові доручення та вказівки прокурора. У разі невиконання законних вказівок чи доручень, наданих прокурором згідно з вимогами КПК, слідчий повинен нести відповідальність, передбачену законом. Крім того, ч. 2 ст. 36 КПК України визначає, що прокурор здійснює нагляд за дотриманням законів під час досудового розслідування шляхом процесуального керівництва. Ці положення, певною мірою

суперечать засаді процесуальної самостійності слідчого, що вкотре підкреслює обмеженість його незалежності [3, с.259-260].

Погоджуючись з науковими обґрунтуваннями вчених-процесуалістів з приводу процесуальної самостійності слідчого, зазначимо, що відповідно до норм чинного КПК України слідчий покликаний забезпечувати оперативне, повне та об'єктивне розслідування кримінальних правопорушень, а також виконувати інші завдання в межах кримінального провадження. Однак, це неможливо реалізувати без надання йому повноцінної процесуальної самостійності, яка не носить формального характеру. Недоліки у правових механізмах, що гарантують цю самостійність, які раніше майже не ставали предметом ретельного наукового аналізу, створюють серйозні перепони для реалізації слідчими своїх повноважень на стадії досудового розслідування кримінальних проваджень. Саме це, у свою чергу, спричиняє порушення функціонального призначення у розумінні основної мети розслідування кримінального провадження слідчим, а також його ролі та місця у системі правоохоронних органів на стадії досудового розслідування. Всупереч тому, що ідея вдосконалення процесуальної самостійності слідчого відома в кримінальному судочинстві вже понад століття, серед науковців і практиків у сфері кримінальної юстиції досі немає єдиного підходу до дефініції її сутності та значення [4; 5; 6; 7].

Дійсно, відсутність чіткого визначення поняття процесуальної самостійності слідчого в КПК України сприяє неоднозначному розумінню цього питання у правовій доктрині та практиці. Найчастіше її розуміють як важливий елемент статусу слідчого, що включає в себе право на самостійне прийняття рішень щодо напрямку розслідування і провадження слідчих (розшукових) дій з повною відповідальністю за їх законність, повноту та своєчасність. Дослідження правових норм свідчить, що самостійність слідчого суттєво обмежена впливом прокурора та керівника органу досудового розслідування, оскільки більшість дій потребують їхнього погодження. Принаймні, ст. 40 КПК України визначає дії, які слідчий може здійснювати самостійно, переважна частина процесуальних рішень все ж потребує погодження, що обмежує його незалежність, а звідси і знижує ефективність досудового розслідування. Отже, процесуальна самостійність слідчого виступає важливою запорукою оперативного, всебічного та неупередженого досудового розслідування, це зазначається в ст. 39 КПК України, проте чинне законодавство фактично ставить слідчого у залежність від прокурора [6, с. 90].

Таким чином, процесуальне керівництво прокурора, передбачене ст. 36 КПК України, хоча і має на меті забезпечення законності, на практиці нерідко обертається надмірним контролем, що негативно впливає на оперативність та суцільну доцільність провадження слідчих (розшукових) дій. При цьому сам механізм оскарження рішень та вказівок прокурора, закріплений у ст. ст. 303 та

312 КПК України, є, на нашу думку, таким, що не досягає поставленої мети, оскільки оскарження не зупиняє їх виконання. Це створює ризики порушення прав як підозрюваних, так і потерпілих, а також може перешкоджати досягненню завдань кримінального провадження. Так, відповідно до ст. 303 КПК України, слідчий може оскаржити відмову прокурора у погодженні клопотання до слідчого судді щодо: 1) заходів забезпечення кримінального провадження; 2) слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. У такому випадку слідчий звертається до керівника органу досудового розслідування, який може ініціювати перегляд питання прокурором вищого рівня, котрий протягом трьох днів приймає остаточне рішення [8, с. 277-279]. На підставі проведеного аналізу, можна стверджувати, що право слідчого на оскарження обмежене зазначеними обставинами.

З огляду на відповідні положення КПК України, можна установити, що законодавець розширив право слідчого на оскарження рішень прокурора і це свідчить тільки про формальне розширення права слідчого на оскарження рішень, дій чи бездіяльності прокурора і не супроводжується створенням ефективного механізму захисту всіх прав учасників кримінального провадження. Так, відповідно до ч. 3 ст. 312 КПК України, подання слідчим скарги не зупиняє виконання оскаржуваного рішення прокурора, що суперечить принципу ефективного засобу юридичного захисту, закріпленому у ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [9]. Такий підхід позбавляє процедуру оскарження реального змісту й перетворює її на формальність, яка не здатна запобігти порушенню прав і свобод людини. Особливо небезпечною з точки зору дотримання прав людини є практика надання прокурором обов'язкових до виконання вказівок, реалізація яких може призвести до передчасного або необґрунтованого обмеження процесуальних прав учасників кримінального провадження. Водночас норми КПК України змушують слідчого виконувати доручення прокурора, незважаючи на те, що це може ставити під загрозу досягнення цілей кримінального провадження. Для прикладу можна привести ситуацію, коли прокурор зобов'язує слідчого за декілька днів здійснити процесуальну процедуру відкриття матеріалів кримінального провадження щодо ознайомлення потерпілих, підозрюваних та їхніх захисників і представників з матеріалами кримінального провадження відповідно до ст. 290 КПК України до фактичного завершення досудового розслідування, що створює ризики на порушення права на засоби ефективного захисту та права на справедливий суд і засади змагальності сторін, так як передчасне відкриття матеріалів іншій стороні може призвести не лише до втрати доказів або впливу на свідків, але й до дійсної нерівності процесуальних можливостей сторін.

За таких умов слідчий, навіть усвідомлюючи потенційну загрозу правам і свободам людини, позбавлений реальних інструментів для її запобігання. Навіть у разі ініціювання процедури оскарження відповідної вказівки прокурора, відповідно до ст. 303 КПК України, рішення прокурора вищого рівня має бути прийняте протягом трьох днів, яке не зупиняє виконання спірного доручення. Це фактично змушує слідчого діяти всупереч принципу пропорційності та завданню кримінального провадження, визначеному ст. 2 КПК України, а саме - забезпеченню охорони прав, свобод і законних інтересів осіб.

Таким чином, чинний стан процесуального контролю з боку прокурора не лише обмежує процесуальну самостійність слідчого, а й створює системні ризики порушення прав людини на стадії досудового розслідування кримінального провадження. Відсутність механізму призупинення виконання оскаржуваних вказівок прокурора суперечить засадам верховенства права, правової визначеності та ефективного судового захисту, що потребує, на нашу думку, перегляду та законодавчого вдосконалення.

Для вдосконалення положень про самостійність слідчого необхідно насамперед усунути із повноважень прокурора функцію контролю та нагляду, яка стосується погодження клопотань слідчого перед слідчим суддею, відповідно до ст. 36 КПК України і це стосується не лише питань застосування заходів забезпечення кримінального провадження, а і здійснення інших процесуальних дій, що потребують дозволу слідчого судді чи суду, а також продовження строку досудового розслідування. В даному випадку слід погодитися з думкою В.Г. Дрозд, що за таких умов питання законності обмеження прав і свобод людини повинно вирішуватися не прокурором, а слідчим суддею, який наділений повноваженнями незалежної та неупередженої оцінки обґрунтованості відповідного втручання. У зв'язку з цим звернення слідчого з клопотанням безпосередньо до слідчого судді саме по собі не порушує прав і свобод учасників кримінального провадження та не створює загрози їх порушення, що свідчить про необґрунтованість збереження за прокурором повноважень щодо обов'язкового погодження таких клопотань [10, с.193].

Чинний, передбачений КПК, процес багатоетапного погодження клопотань слідчого фактично ускладнює організацію досудового розслідування, знижує його оперативність та в окремих випадках створює передумови для зловживань процесуальними повноваженнями. Надмірна залежність слідчого від позиції прокурора негативно впливає на рівновагу між сторонами кримінального провадження та ускладнює реалізацію процесуальної самостійності слідчого.

У такому випадку слідчий суддя обґрунтовано розглядається як третій, нейтральний та незалежний суб'єкт кримінального процесу, здатний забезпечити належний рівень судового контролю за законністю та пропорційністю обмеження прав і свобод людини. З метою

підвищення ефективності судового захисту доцільним є нормативне закріплення положення про призупинення виконання рішень або вказівок прокурора на період їх судового перегляду, що сприятиме дійсному захисту прав і свобод людини на стадії досудового розслідування [10, с.193].

Як висновок можемо зазначити, що процесуальна самостійність слідчого виступає одним із ключових положень кримінального процесу, спрямованих на забезпечення ефективності та неупередженості досудового розслідування, що передбачає право слідчого самостійно визначати напрямки розслідування, проводити слідчі (розшукові) дії, оцінювати докази та обирати тактичні підходи, беручи на себе повну відповідальність за правомірність і своєчасність прийнятих рішень. Проте на практиці його реалізація значною мірою обмежується впливом прокурора та керівника органу досудового розслідування, тому безліч важливих процесуальних рішень слідчий може ухвалити лише після їхнього погодження. Тому, процесуальна самостійність слідчого є не лише елементом його правового статусу, а й важливою гарантією реалізації засади верховенства права у кримінальному провадженні. Удосконалення законодавчих механізмів забезпечення цієї самостійності є необхідною умовою захисту прав і свобод людини в сучасних умовах розвитку кримінальної юстиції.

Бібліографічні посилання

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17-vr#Text> (дата звернення 09.12.2025 р.).
2. Зайцев О. Поняття та сутність процесуальної самостійності та незалежності слідчого в кримінальному процесі України. Національний юридичний журнал: Теорія і практика. С. 132-135. URL: http://jurnaluljuridic.in.ua/archive/2017/6/part_1/29.pdf.
3. Соловйова О. Є. Проблеми процесуальної діяльності слідчого під час кримінального провадження.. Проблеми теорії та практики кримінального провадження: матеріали кругл. столу (м. Харків, 17 черв. 2021 р.). Харків: ХНУВС. 2021. С. 259-262. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/60571ce6-573b-4bf3-bd2e-2586ff6db4fe/content?trackerId=7831a8b88bd3e291>.
4. Романюк Б. Об'єктивність пізнання події злочину на стадії досудового провадження неможлива без свободи мислення та дій суб'єкта, який проводить розслідування. Віче. 2014. № 18. URL: <https://veche.kiev.ua/journal/4413/>.
5. Баулін О.В. Процесуальна самостійність і незалежність слідчого та їх правові гарантії : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ. 2000. 20 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/17013/1/Baulin_2000.pdf.
6. Рогатинська Н., Гніздох Н. Процесуальна самостійність слідчого в кримінальному

провадженні. Актуальні проблеми правознавства. 2021. № 4 (28). С. 88-91. URL: <https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1302/1348>.

7. Дрозд В. Г. Правове регулювання досудового розслідування: проблеми теорії та практики: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 448 с. URL: http://library.megu.edu.ua:8180/jspui/bitstream/123456789/2710/1/2018%20Pravo%20ve_rehulivannia_dosudovoho_rozsliduvannia_monohrafia_Drozd.pdf.

8. Сичов С. О. Аспекти процесуальної самостійності слідчого. Процесуальне та техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування. Харків. 2019. С. 277-281. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/28_11_2019/pdf/99.pdf.

9. Європейська конвенція з прав людини: Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97 IV. База даних (БД) «Законодавство України». Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 09.12.2025 р.).

10. Дрозд В.Г. Процесуальна самостійність слідчого: питання теорії та практики. Юридичний науковий журнал. 2018. № 5. С. 190-194. URL: http://lsej.org.ua/5_2018/53.pdf.

O. Solovieva, D. Mayboroda

Procedural independence of the investigator as a guarantee of ensuring human rights and freedoms at the stage of pre-trial investigation of criminal proceedings.

Abstract: A comprehensive analysis of the problems of implementing the investigator's procedural independence in criminal proceedings in the context of the observance and protection of human rights and freedoms was carried out. The ratio of powers of the investigator and the prosecutor at the stage of the pre-trial investigation, as well as the influence of the prosecutor's procedural leadership on the investigator's activities, are considered. Special attention is paid to the procedure for challenging decisions and excessive procedural control, which can lead to the limitation of the rights of participants in criminal proceedings and the reduction of the objectivity of the pre-trial investigation. The need to improve legal regulations is substantiated in order to ensure a balance between procedural control and the independence of the investigator. Attention is focused on the role of the investigating judge as an independent and impartial subject, called to guarantee the observance of human rights and prevent the abuse of power in the criminal process.

Keywords: investigator, procedural independence, rights, freedoms, criminal proceedings, pre-trial investigation.

Зразок для цитування:

Соловйова О., Майборода Д. Процесуальна самостійність слідчого як гарантія забезпечення прав і свобод людини на стадії досудового розслідування кримінального провадження. Пропілі права та безпеки, 2025. №8. С. 150-153. DOI: <https://doi.org/10.32620/pls.2025.8.35>.